

прави съпоставки с Влайков, Вазов, Стратимиров, но никак си не успява да ги изведе до край — мисълта му се отклонява в друга посока. Това е донякъде резултат на факта, че М. Василев твърде много илюстрира анализа си с цитати. Само от разказа „С тебешир и въглен“ на няколко места са приведени дълги цитати. Като че ли по някаква инерция документално-иллюстративният подход се пренася и върху чисто литературоведския анализ, създава разнотелие, отклонява вниманието от някои верни и точни наблюдения върху разказното изкуство на писателя. Така например в главата „Говорене с перо и книга“ М. Василев се спира на езиково-стилистичните особености на М. Георгиев, но по същество неговото отношение е стилизирано през погледа на П. Динев (цитира се страници от неговата статия „Разказите на Михалаки Георгиев“). Авторът не успява да постигне жанрово и композиционно единство в обединяването на литературния, документално-историческия и биографичния материал. Затова очерът е интересен предимно като портрет на общественика и културния деец Михалаки Георгиев.

Христина Балабанова

**„СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ РЕАЛИЗМ
В ТЕОРЕТИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ“**

от А. Н. ИЕЗУИТОВ

Ленинград, изд. „Наука“, 1975. 171 с.

Научната проблематика, свързана с изследването на теорията на социалистическия реализъм, невдъж е поставяна в основата на работите на съветските литературоведи и колегите им от социалистическите страни.¹ Ще споменем само, че в литературната наука има интересни наблюдения, осъществени при анализа на социалистическо-реалистическата художествена литература, а това вече позволява теоретически да се обобщят проявите на метода.

Монографията на съветския литературовед А. Н. Иезуитов е добро доказателство за непрекъснатия изследователски патос в изучаването на естетиката и поетиката на социалистическия реализъм. Онова, което прави впечатление в подхода на автора към специфичната материя, ориентирана към изясняване на теоретическите особености на социалистическия реализъм, е методът на литературовед. Както сам отбелязва Иезуитов, изследването на социалистическия реализъм все

още има екстензивен облик (с. 4). Натрупан е богат и разнообразен материал, който трябва да бъде проучен с оглед на неговата съотносимост с принципите на социалистическия реализъм. И въпреки немалкото изследвания на литературоведите-марксиста теорията на социалистическия реализъм е недостатъчно изяснен аспект в литературознанието. В същност постигнати са значителни успехи в изучаването на социалистическия реализъм, систематизирани са основните принципи в неговата естетика, а така също и своеобразието на формите в поетиката му. Все още обаче в литературната теория не е постигната оная резултатност, която покойният съветски литературовед А. И. Белецкий определя като проблем за синтеза в литературознанието.

Много основателна е загрижеността, с която Иезуитов посочва неизяснеността на категорията художествен метод в онтологическо отношение, което е предпоставка за възприемане на закономерностите и особеностите, проявяващи се при художественото усвояване на новаторските принципи в изкуството. Разбира се, не само изследването на онтологията на метода определя перспективността на литературоведските проучвания. Споделяйки становището, че социалистическият реализъм е своеобразна естетическа система, авторът заставя на здрава методологическа основа. Тази постановка се възприема от немалко съветски литературоведи, които откриват в нея потвърждение на мисълта за новаторския характер на художествения метод. Приемливо е да се пристъпи към проучването на естетическото своеобразие на метода с мярката на системно-структурния анализ. Подобен подход към художествената литература е практически резултатен тогава, когато не се абсолютизира „системността“ на метода, а се използва това негово свойство, за да се проникне до същността на съставните компоненти, до структурата.

Вниманието на литературоведа е насочено към изясняване на особено важни проблеми от теорията на социалистическия реализъм: анализ на основните компоненти на естетическата му структура, типология на връзките с останалите художествени методи, а така също и относителната самостоятелност в развитието и обогатяването на естетическата система на метода. Така определени, насоките на изследователските задачи подчертават особена актуалност на труда.

Първата глава на книгата има облика на увод в методологията и методиката на теоретическото изследване. Авторът очертава своеобразните аспекти, които характеризират изучаването на социалистическия реализъм с помощта на системно-структурния и типологическия метод. Основната методологическа постановка, възприета в труда, помага на Иезуитов да навлезе задълбочено в същността на изследователския предмет. Тълкуването на социалистическия реализъм като специфична естетическа система с неповторима естетическа структура позволява на литературо-

¹ Ще посочим имената на автори като Д. Ф. Марков, А. И. Овчаренко, А. И. Метченко, В. В. Иванов, С. М. Петров. Източногерманските и чехословадските литературоведи също имат дял в разработката на теоретическите въпроси на социалистическия реализъм с книгите: Zur Theorie des sozialistischen Realismus. Berlin, 1974; Einführung in den sozialistischen Realismus. Berlin, 1975; Zb. O socialistickom realizme, Bratislava, 1976.

веда да разчупи еднообразието на досегашните изследвания, прилагайки нова методика при изследване на особеностите на художествения метод.

Авторът на монографията се стреми да внесе яснота сред пестротата от гледища, поставящи си благородната цел да изяснят същността на художествения метод. Като остава верен на изходния си методологически принцип, оценяващ особената системност на социалистическия реализъм, Иезуитов възприема като най-правилна методиката, в чиято основа заляга възгледът за съотносимостта на категорията художествен метод със структурата на метода на научното познание (с. 27). Но макар и да предупреждава, че тази аналогия не предполага отъждествяването на художествения метод с метода на научното познание, авторът сам предизвиква с тази своя уговорка и първия въпрос. В състояние ли е типологическата близост на двата типа методи да създаде условия за подобен паралел между структурите им? Естествено е и в литературната наука да намери своето място принципът на аналогията, на моделирането при изследването на художествените явления. Недопустимо е тук обаче да се смесват и практичестват да се отъждествяват двете области: художествената и гносеологическата. Независимо че те имат пресичащи се равнища, които внушават мисълта за известно сходство, в тях в същност се извяват характерните закономерности на два типа методи.

Като излиза от възгледа за системността на метода, авторът на монографията посочва следните компоненти на неговата структура: идея, принципи и средства (с. 28). Иезуитов задълбочено проследява всеки един от тези компоненти с оглед на тяхната функционалност в художествената система. Желанието на литературоведа е да се разграничи със своята концепция от съществуващите постановки за метода като „съвкупност от творчески принципи“. При анализа на втория компонент от естетическата система не са привлечени достатъчно убедителни аргументи. Изследователят търси верен път, за да изясни връзките между отделните компоненти, което е напълно оправдано, защото това позволява да се проследи как се реализират конкретните форми на естетическата структура в системата на метода. Тук обаче при оценката на метода е нужно да се привлечат средствата, идеята, а не само принципът, разбираан като „практически смисъл на идеята“.

В работата на съветския литературовед ясно проличава основната концепция за художествения метод при изграждането на „модел-схема“. Оказва се, че за правилното разбиране на художествения метод, за изясняване на функционалността на структурните елементи е необходимо те да се видят в особената връзка с естетическата система. Като основни структурни „нива“ в нея Иезуитов изтъква илеологическото, естетическото и художественото (с. 29). От тази класификация на рав-

нищата в системата ясно проличава стремежът на автора да дистанцира естетическото от художественото, чиято корелация неведнъж е дискутирана в литературната наука. Навлизайки в спорна проблематика, Иезуитов откроява ясно своите методологически позиции. Съветският литературовед стига до интересен извод, че „естетическото своеобразие на социалистическия реализъм не е тъждествено на неговото художествено своеобразие“. Това обобщение позволява теоретически да се осъзнае неправилността на твърденията, които не отчитат диалектиката на взаимоотношенията между естетическото и художественото. Несъгласен с постановката на Г. Поспелов в обосновава в книгата „Эстетическое и художественое“, авторът търси проявата на двете нива в системата на изкуството, а не в неговия предмет. Тази мисъл заслужава да бъде подкрепена, тъй като е основана преди всичко на монизма на художественото отражение. По друго отношение обаче поражда отбелязаното от автора за индивидуалните прояви на естетическото и художественото. Оказва се, че на последното ниво се отрежда само функцията на „неповторима творческа дейност“. Ръководейки се от този свой възглед, изследвачът не отчита особеностите в извявата на художественото. За неговата специфика пише още Енгелс в писмото си до М. Кауцка от 26 ноември 1885 г. Класикът, без да абсолютизира идейното съдържание на произведението, точно посочва проявите и особеностите на художественото, неговата връзка с обективното и субективното. Иезуитов сам признава условността на своята теоретическа диференциация при двете нива, които се нуждаят от уточняване.

Като ценно качество на рецензираната книга е нужно да се изтъкне стремежът на автора да бъде докрай последователен в гледището си за метода като специфична естетическа система. Литературоведът изследва както художествената реализация на структурата на метода, така и връзките между различните нива. Да се намери съотносимостта на идеи, принципи и средства е не само цел, но и смисъл на системно-структурния подход в работата на съветския изследвач. Мисълта за съответствието между компонентите на метода с обособените нива в системата му е подходяща основа за наблюдения и обобщения върху диалектиката на художествените явления (с. 34).

Основен естетически стожер в структурния анализ на Иезуитов е принципът „революционен детерминизъм“, чието съдържание е „възпроизвеждане на човека в качеството на активен творец и преобразовател на обкръжаващите го жизнени обстоятелства“ (с. 45). Като изследва отражението на основния принцип върху различните нива в естетическата система на метода, литературоведът задълбочено разкрива как идеята за детерминираността утвърждава „независимостта на обекта, на средата от човека, отражаемата от неговото

отражение и зависимостта на субекта от обекта, човека от средата, отражението от отражателя" (с. 46). Тези преки резултати от въздействието на „революционния детерминизъм“ имат особена идеологическа натовареност, която характеризира не само художествения метод, но и самото изкуство като специфична изява на субекта. Особено важно се оказва своеобразното присъствие на компонентите и тяхното „снемане“ в нивата на естетическата система, а така също и самата функция на социалистическия реализъм като идеологическо явление в изкуството. Усилието на Иезуитов да изясни взаимодействието между марксизма и структурата на категорията художествен метод има особено значение, ако се разглежда и във връзка със стремежите на буржоазните литературоведи да отрекат способността на социалистическо-реалистическото изкуство да отразява правдата на живота. Опитите да бъде ревизирана марксовата концепция за реализма, например в книгите на Р. Гароди, са показателни за непрестанното движение на западната философия и естетическа мисъл не толкова да се разкрие богатството на новия метод, а да се осъществи съзнателно преследваната цел: тотално отричане на марксизма като идейно-естетическа основа на социалистическия реализъм. Оказва се, че всеки аспект от теорията на този художествен метод има особено силно изявена идеологическа функционалност, която е източник за раждането на различни концепции в немарксовото литературознание.

Съветският литературовед обръща особено внимание в книгата си на естетическото ниво в художествения метод. Като изхожда от основната си постановка за социалистическия реализъм, авторът анализира принципите хуманизъм, типизация, историзъм, психологизъм и др. Естетическото ядро на тези принципи е обоснованият възглед за „революционния детерминизъм“. Научно оправдана е забележката на Иезуитов за социалистическия реализъм като „исторически конкретно изображение на действителността“. Авторът е прав, че при определянето на този принцип на художествения метод конкретното изображение на действителността е предпоставка за естетическия характер на художественото изображение, но не е още доказателство за правдивото изображение на живота.

Авторът на монографията засвидетелства своето отношение и към психологизма в изкуството. Този интерес се оправдава от функцията, която притежава принципът в естетическата система на социалистическия реализъм. Вниманието към психологизма се потвърждава от факта, че задълбочаването във вътрешния живот на човека — главен предмет на изображението в изкуството, има различни измерения, т. е. в поетиката на метода се извяват различни форми на психологизъм. Писателят-социалистически реалист се насочва към вътрешността на обстоятелствата и това е продиктувано от последователния му

стремеж да се разкрие истината за действителността, за социалните, политическите, философските, нравствените стойности, определящи поведението на художествения характер в изкуството. Иезуитов подчертава особена стойност на психологизма, когато „в процеса на революционното изменение на обстоятелствата се извършва и преустройство на самия характер“ (с. 76). Тази постановка за психологизма вътрешно полемизира с гледището на западните естети, които твърдят, че социалистическо-реалистическото изкуство не може да улови промените на човешкия характер.

В социалистическото литературознание важно място заема и един друг принцип — партийността. Подходът към партийността като към идейно-естетическа категория е потвърждение и на обективния характер на изкуството. Необходимо е обаче да се изследва как чрез спецификата на партийността конкретно се осъществява „органичният преход“ от идеологическото към естетическото ниво, а така също и обратният процес. Това би позволило да се проследят конкретните изменения, които настъпват при трансформацията на една или друга основа в системата на художествения метод.

Подходът на Иезуитов към социалистическия реализъм като особена естетическа система поставя и един не по-малко важен въпрос — типологията на художествения метод. Проследявайки същността и особеностите на типологическите изследвания, Иезуитов подчертава наличието на „особени типове изображение на действителността, които са обусловени от характерната структура на новия художествен метод“ (с. 88). Авторът предполага, че това е достатъчно условие да се отхвърлят досегашните представи за типологическите прояви на метода като стилово течение. Съветският литературовед има основание, когато се обявява срещу този разпостранен възглед. В литературоведческите изследвания на конкретните форми на социалистическия реализъм в литературата се посочват направления, които се класифицират върху основата на художествения стил на писателите, без да се отчита своеобразието на метода. Потвърждение за типологическите прояви на социалистическия реализъм Иезуитов открива в разнообразната реализация на основния естетически принцип „революционен детерминизъм“. Като оценява художествената практика на съветските писатели и на творците от другите страни, изследователят диференцира три типологически форми на социалистическия реализъм: „собствено реалистичен“ (или „непосредствен реализъм“), „революционноромантична“ и „реалистично-експресивна“. Разнообразни форми на типологията на социалистическия реализъм посочват редица съветски литературоведи, като Д. Ф. Марков, Г. Поспелов, Г. Асдулаев, Л. Егорова, И. Волков и др. Диференциацията на Иезуитов по отношение на художествения метод е стегната със своята триделност и е монистична, защото използва един

изходен класификационен принцип — типа изображение. Трябва да се подчертае, че въпреки тези качества на диференциацията основните художествени проявления в метода на социалистическия реализъм не бива да се абсолютизират. При обособяването на типове изобразителност се оказва, че всяка една типологическа проява на социалистическия реализъм не е изолирана в системата на художествения метод, а се изяснява диалектически разностранно, съотнасяйки се с разнообразните форми на различните нива. Мисълта на автора „реализмът в гносеологически смисъл не може да се смесва с реализма като особен тип изобразителност“ невинати е подкрепена с аргументи и във връзка с останалите типологически форми на социалистическия реализъм.

Като същностна особеност на „революционноромантичката“ форма Иезуитов посочва „условно-романтичката типизация“, а за най-ярко изразена жанрова форма е взета поемата. Централно място в изобразителната система заема метафората. Тези наблюдения на автора действително могат да се потвърдят с творчеството на някои писатели-социалистически реалисти, но те не са основното, определящото в естетическата система на художествения метод. От вниманието на литературоведа се е изплъзнала една важна особеност на социалистическия реализъм — неуловимото преливане на отделните нива, съставляващи структурата на метода.

Доказателство за качествено новата естетическа система на социалистическия реализъм Иезуитов намира в типологическата му съотносимост с другите художествени методи. Литературоведът акцентува на една принципно важна постановка — типологическата структура на реализма. В литературоведческата практика все още твърде свободно се борови с типологическите прояви на реализма като „просветителски“ и т. н. Нещата се усложняват повече, когато се заговори и за психологически, социално-битов, нравствен реализъм. Разглеждането на художествения метод като сложна естетическа система изключва подобно недиференцирано отношение, тъй като то не позволява да се изясни качеството на типа изобразителност, ако си послужим с понятието на автора. По-правилно е да се изхожда от естетическата цялостност на художествения метод, а не от някои частни особености на отделните негови нива.

В монографията си литературоведът синтезира задълбочени наблюдения върху типологическата същност и връзките на социалистическия реализъм с критическия реализъм. Необходимо е обаче тази съотносимост на различните естетически системи да се потърси не само на основата на главния естетически принцип „революционен детерминизъм“. Като анализира типологията на литературния жанр, авторът убедително подчертава историческата променливост в структурата на социалистическия реализъм. Обособените

от литературоведа три основни типа изобразителност художествено се реализират през различни етапи в утвърждаването на художествения метод.

С наблюденията и изводите си Иезуитов в подчертано теоретически аспект изяснява същността на художествения метод. Отличителна черта в изследователския патос на автора е вниманието, което той отделя на динамичността в естетическата система на метода. Не може да отминем и едно друго качество на рецензираната книга: постановките на съветския литературен теоретик са научно доказателство срещу твърденията на онези западни литературоведи, които отричат жизнеността и пълнокръвието на социалистическо-реалистическото изкуство.

В труда на Иезуитов е налице особен изследователски нерв към въпросите, които имат идеологическа стойност в съвременната литературна наука и естетика. Литературоведът изгражда концепцията си за социалистическия реализъм с особеното желание да разкрие безпринципността в теориите на западните автори за неизменността, закостенялостта на художествения метод. И струва ни се, че съветският литературовед е постигнал тази цел в монографията си, а това вече ѝ придава наред с научната стойност и облика на полемично написана книга от марксистически позиции.

Илия Пачев

„КРИТИКА КАК ЛИТЕРАТУРА“

от БОРИС БУРСОВ

Ленинград, 1976. 319 с.

„Критиката като литература“ — ето един болезнен комплекс, който измъчва всеки критик по призвание. Това е въпрос за самочувствието му на творец и съзидател, на откривател на нови истини за човека, а не просто коментатор и анализатор на чужди мисли и творения. Защото критическата дарба е също така присвиелия на малцина — тя също има своите мъчителни страдания и жестоки изпитания на съвестта. Върху постигнатото вече от писателя критикът изгражда нов, неповторим и естетически вълнуващ свят, за да се включи във всеобщото познание за човека, за да ни развълнува и пречисти. Отгук, от тази мисъл тръгва и съветският литературовед и критик Борис Бурсов в книгата си „Критиката като литература“. И аз искам да цитирам едно особено важно място от нея, изведено като норматив не толкова за критика изобщо, колкото за самия него: „Що се отнася до критиките и литературоведите, даже и до най-квалифицираните от тях, в сила остава въпросът, в каква степен са те литератори, та дори писатели“ (с. 5). Въпросът е не само сериозен, той е съдобен. Но разрешението му не бива да бъде абстрактно, т. е. в теоретическото му